

УДК 81'367.624

СЕМАНТИКО-МОРФОЛОГІЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ПРЕДИКАТИВ ОЗНАЧЕНОЇ КІЛЬКОСТІ**Кавера Н. В.**

У статті запропоновано докладнішу семантичну класифікацію предикатів означеної кількості в українській мові, виокремлено й охарактеризовано значення трьох груп цих предикатів, з'ясовано їх морфологічну природу.

Ключові слова: предикат кількості, предикат означеної кількості, дробові числівники, збірні числівники.

В статье предложено более подробную семантическую классификацию предикатов определенного количества в украинском языке, выделено и охарактеризовано значения трёх групп этих предикатов, установлено их морфологическую природу.

Ключевые слова: предикат количества, предикат определённого количества, дробовое числительное, собирательное числительное.

In the article more elaborate semantic classification of predicates of the definite quantity is offered in Ukrainian, three semantic groups of these predicates are singled out, morphological means of their explication are defined.

Key words: predicate of quantity, predicate of the definite quantity, fractional numerals, collective numerals.

Предикати кількості (кількісного стану) багато мовознавців виділяє в окремий семантичний клас [4, с. 109; 10, с. 93; 12, с. 140; 15, с. 245–252; 18, с. 197; 17, с. 151; 2, с. 5; 14, с. 117–118; 8, с. 134]. Їм відводять найпериферійніше місце серед інших семантичних класів предикатів [4, с. 109; 5, с. 257; 12, с. 140; 18, с. 197]. Проте “периферійність” предикатів кількості, на думку І. Р. Вихованця, зовсім не означає їхньої меншої функціональної ролі в граматичній структурі сучасної української мови [4, с. 109].

Семантична суть предикатів кількості полягає у визначенні кількісної характеристики (ознаки) предмета [5, с. 257–258; 12, с. 141]. В українському мовознавстві не маємо єдиної семантичної диференціації предикатів кількості, що зумовлено передусім різними підходами до визначення кількісної характеристики істот або предметів. Одні дослідники поділили предикати кількості на два семантичні підкласи – означено-кількісні й неозначено-кількісні відповідно до двох основних семантичних груп числівників як спеціалізованих морфологічних засобів їх вираження [4, с. 110; 13, с. 128]. Інші запропонували в семантичній диференціації цих предикатів ураховувати два чинники: 1) характер означеної предикатом кількості; 2) спосіб встановлення кількісної характеристики (безвідносно до кого-, чого-небудь чи у зв'язку з ким-, чим-небудь, через порівняння). Залежно від характеру означеної предикатом ознаки вони розмежували предикати означеної кількості, предикати неозначеної кількості та предикати приблизної кількості, а за способом встановлення кількісної характеристики – предикати кількісно-співвідносною ознаки предмета та предикати кількісно-змінною ознаки предмета [7, с. 24–26]. На цих засадах, але з певними модифікаціями ґрунтуються й інші семантичні класифікації предикатів кількості. Зокрема, у їх межах виділяють статично-кількісні предикати, динаміко-кількісні предикати та кількісно-вікові предикати [10, с. 93]. Найдокладнішою є семантична диференціація предикатів кількості, у якій виокремлено шість основних різновидів: 1) предикати власне-кількості (точно означеної кількості); 2) предикати неозначеної кількості; 3) предикати приблизної кількості; 4) предикати розподільної кількості; 5) предикати кількості-відношення; 6) предикати динамічно-кількісної ознаки [16, с. 15]. До речі, центральними серед них вважають предикати власне-кількості, неозначеної кількості, приблизної кількості та розподільної кількості, які морфологічно експлікують у різний спосіб числівники, а семантичну та морфо-

логічну периферію предикатів кількості сформовано з предикатів кількості-відношення та динамічно-кількісної ознаки [16, с. 22].

Кількісна ознака предмета – семантичний різновид значення стану. Відповідно в широкому витлумаченні: предикати кількості (кількісної ознаки) становлять семантичний різновид предикатів стану.

Виокремлення предикатів, що виражають кількісні характеристики предметів, спричинило проблему їхнього морфологічного вираження. І. Р. Вихованець спочатку вважав, що “предикати кількості морфологічно оформилися у клас слів, що за семантичними, морфологічними і синтаксичними ознаками не входить у систему частин мови як їх компонент. Типове вживання при опорних іменниках спричинило повну або часткову нівеляцію граматичних категорій і звичайне перетворення числівника на супровідну щодо опорного іменника лексичну морфему, яка конкретизує морфологічну категорію числа іменника” [4, с. 110; 3, с. 31]. Нечастининомовний статус слів кількісної семантики підтверджує і М. В. Мірченко. Спираючись на теорію Є. Куриловича про морфемний статус числівника [9, с. 67], він констатує, що “значення числа асоціюється із уживанням при іменниках особливих лексичних морфем, які супроводять останні й не мають частининомовного статусу” [12, с. 140]. Пізніше І. Р. Вихованець обґрунтував ідею, що предикати кількості морфологічно оформилися в клас числівників, специфічні ознаки яких виявляються в синтаксичних зв'язках з іншими словами, передусім з іменниками [5, с. 257].

Досліджуючи семантичні різновиди суб'єктної синтаксеми кількісної ознаки, О. Г. Межов розширив морфологічний потенціал предикатів кількості за рахунок прислівників та дієслів, які позначають достатню чи недостатню кількість (*вдосталь, достатньо, недостатньо, (не) бракує, (не) вистачає, (не) досить* тощо), а також іменників з кількісним значенням (*жменька, ряд, море, низка* та ін.) [11, с. 81–82].

К. Г. Городенська, з'ясовуючи проблему частининомовного оформлення предикатів кількості, зробила висновок про їхній зв'язок з чотирма частинами мови – числівником, прислівником, іменником та дієсловом, проте домінуюча роль в цьому ряду морфологічних класів належить числівнику [7, с. 26].

Мета дослідження полягає в тому, щоб запропонувати докладнішу семантичну класифікацію предикатів означеної кількості в сучасній українській мові, встановивши їх значення та морфологічну природу.

Залежно від характеру та способу вираження кількості виокремлюємо чотири значеннєві різновиди предикатів кількісної ознаки: 1) предикати означеної кількості; 2) предикати неозначеної кількості; 3) предикати приблизної кількості; 4) предикати розподільної кількості.

Предикати означеної кількості передають точно визначену кількість предметів, осіб або частин від цілого. Відомо, що означено-кількісне значення має три способи вираження: а) у цілих одиницях; б) як сукупність, як одне ціле; в) як частина від цілого [1, с. 26]. Це дає підстави виокремити в межах предикатів означеної кількості такі значеннєві групи: 1) предикати власне-кількості; 2) предикати із семантикою збірної (сукупної) кількості; 3) предикати на позначення кількості частин від цілого.

Предикати власне-кількості передають точну кількість істот або конкретних предметів у цілих одиницях. Вони формують ядро предикатів означеної кількості й морфологічно виражені означено-кількісними числівниками. Ця група предикатів означеної кількості передає надзвичайно складну та ієрархічно побудовану сукупність кількісних понять, на основі яких виокремлюємо:

а) предикати зі значенням одиничної кількості, виражені числівниками **один, одна, одно (одне)**: *Оце і вся господа. І вона одна тут на великому просторі* (І. Багрянний); *І Київ ще тут є десь один* (І. Багрянний); *А серце – одне* (В. Крищенко);

б) предикати на позначення одиниць першого десятка: *два, дві, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять*: *Там, біля села, стояли й баби снігові, було їх три...* (В. Шевчук); *І хоч на світі сторони чотири, я тут живу, бо я цей край люблю* (Л. Костенко); *Сто років будеш жити, і діток буде п'ять* (Л. Костенко); *Нас, невісток, було сім, а дочок було вісім, то й зятів вісім, та малих у кожного!* (І. Багрянний);

в) предикати на позначення десятків та десятків з одиницями: *Чужинських воїнів було десять...* (В. Чемерис); *Їх [церков] одинадцять у цьому місті* (І. Багрянний); *Таких палубів сімнадцять...* (О. Гончар); *Нас було шістдесят* (Ю. Смолич);

Ранених у летучці було триста, носилок двадцять, а хвилин сорок (Ю. Смолич); *Вже порахували гостей, і чийсь голос ствердив безпомилково, що їх “двадцять чотири”!* (І. Багрянний);

г) предикати на позначення сотень, сотень з десятками та одиницями: ... *круг мене руки Ваші стали, мов їх було не дві, а двісті* (І. Жиленко); *Нас було сто двадцять, і від цього було легше* (Ю. Смолич); – *А... а українців поміж них... скільки? – Сто дев'ятнадцять!* (Ю. Смолич); *Тут їх [людей] немало, небагато – триста сорок чоловік* (І. Багрянний);

д) предикати на позначення тисяч, тисяч з сотнями, десятками та одиницями: *Бо треба було їх [журавликів] – тисячу?* (С. Йовенко); *Щоб отаку домну нагдувати рудою, самих каталів треба було б тисячу чоловік* (О. Гончар); *Скільки нас тут? Кажуть, сто тисяч* (О. Гончар); *До людської любові доріг сто тисяч До твоєї прихильності – Тільки одна* (В. Крищенко);

е) предикати зі значеннями мільйонів та мільярдів: *Поетів ніколи не був мільйон* (Л. Костенко).

У межах предикатів, виражених означено-кількісними числівниками, виділяємо предикати, що вказують на вік людини чи істоти, зрідка – якогось предмета: *Мені було десять, тобі дванадцять, Садако* (С. Йовенко); *Двадцять п'ять років! А я всіх маю двадцять п'ять* (І. Багрянний); *Все правда. Те, що тридцять* (І. Жиленко); *Вам сорок любя?* (І. Жиленко); *От мені і шістдесят* (І. Жиленко); *Було йому без року дев'яносто* (Л. Костенко); *Тобі ж сто літ опівночі!..* (С. Йовенко); *Було Вам сто десять років...* (Л. Костенко); *Мені тоді, виходить, уже було тисяча літ, а може, й дві тисячі* (Р. Федорів). Ці предикати сполучаються здебільшого з іменниками вимірювальної семантики *рік, літа*, вжитими у формі родового відмінка.

Другу групу предикатів означеної кількості морфологічно виражають збірні числівники. Вона позначає частину тих кількісних понять, що й предикати власне-кількості, з тією лише відмінністю, що їхнє значення кількості представлене як сукупність, як одне ціле (пор.: *Хлопців – два* і *Хлопців – двоє*). Це два способи вираження певної кількості: *хлопців два* – розчленована кількість, *хлопців двоє* – сукупна кількість [1, с. 28]. І. Р. Вихованець уважає, що позначувані сучасними збірними українськими числівниками кількісні відношення не завжди стосуються значення власне-збірності, а в сукупності означено-кількісних числівників сучасної української мови спостерігається поступова нейтралізація протиставлення змісту кількісних відношень, колись передаваних власне-кількісними й збірними числівниками в парах на зразок *два* і *двоє*, *три* і *троє*, *чотири* і *четверо*, *п'ять* і *п'ятеро* [6, с. 160]. З огляду на це предикати власне-кількості та предикати збірної кількості відмінні тільки з функціонального погляду, тоді як семантика предикатів збірної кількості не відрізняється від семантики предикатів власне-кількості. Саме тому предикати збірної кількості слід кваліфікувати як формальний, а не семантичний різновид. Асимілювати предикати збірної кількості предикатами власне-кількості не вважаємо за доцільне, бо “посилювана лише формальна відмінність збірних від власне-кількісних числівників не призводить до зникнення цієї числівникової групи, а сприяє її функціонально-стильовій спеціалізації і сполучувальному вирізненню” [6, с. 160]. На відміну від предикатів власне-кількості, що передають надзвичайно складну й розгалужену ієрархію кількісних понять, функціональний ряд числівникової збірності регулярний переважно в межах від *двох* до *двадцяти*, іноді трапляється лексема *тридцяттеро*, напр.: *Можливо, тому, що їх [бійців] було двоє: двом завжди легше* (О. Гончар); *І от нас троє...* (В. Винниченко); *Дозорців було троє...* (В. Чемерис); *Їх було четверо* (І. Багрянний); *Борсаються впіймані: їх [горобців] п'ятеро* (В. Барка); *Слонів – ціле стадо: старих – шестеро і підслоників – трійця. Мої діти, їх семеро, а їсти нічого* (В. Барка); *Він був один – їх четверо* (Ю. Смолич); *Ой, діточок у мене дванадцяттеро...* (В. Чемерис); *...їх було в камері аж двадцять четверо* (І. Багрянний).

Третя значеннева група предикатів означеної кількості – предикати кількості частин від цілого – вказує на точну кількість частин, виділених у складі цілого. Морфологічно вона виражена дробовими числівниками. Вони являють собою аналітичні структури, представлені поєднаннями власне-кількісних числівників і субстантивованих порядкових прикметників. Предикати кількості частин від цілого

широко поєднуються з іменниками, що означають предмет виміру або одиницю виміру (*грам, кілограм, літр, рік* тощо) і вживаються у формі родового відмінка, напр.: *Розчину потрібно одна третя; Городу мені лишилося одна п'ята; Напій натуральний, не містить консервантів, а цукру лише три цілих сім десятих грама.*

Серед морфологічних засобів вираження предикатів зі значенням кількості частин від цілого є слова *пів, півтора, півтори, півтораста*, що у складі дробових числівників утворюють окрему групу [6, с. 163], напр.: *На сьогодні різних Ягничів у них тут пів-Курайвки* (О. Гончар); *Меду залишилося півбанки; Води є півтора відра; Курчат було півтораста.*

Окрім спеціалізованих числівникових, є й інші засоби вираження предикатів означеної кількості, серед яких відчислівникові іменники на зразок *десяток, сотня* тощо, напр.: *Цукерок лише десяток, а малюків значно більше; У нас же гвинтівок тільки сотня...* (Ю. Смолич); *А хто зна, скільки тих грудок має бути? Сотня? Тисяча?* (Р. Федорів). На думку К. Г. Городенської, вони становлять периферію засобів вираження точної кількості, оскільки “на власне-семантичному рівні цим іменникам і співвідносним із ними числівникам відповідає той самий предикат кількості” [7, с. 24].

До неспеціалізованих належить іменниковий предикат означеної кількості, що вказує на вік осіб або деяких реалій рослинного чи тваринного світу, на зразок *шестилітка, семилітка* і под., напр.: *Ось Марійка й семилітка* (В. Шевчук); *Його Марійка вже шестилітка...* (В. Шевчук); *Айстра – однолітка.*

Семантику точної кількості предметів або істот визначають предикати, морфологічно експліковані відчислівниковими прислівниками. До речі, відчислівниковий тип адвербіальної деривації в сучасній українській мові є непродуктивним та об'єднує невелику кількість прислівників [6, с. 319]. З-поміж них у ролі предикатів можуть функціонувати тільки ті, що постали з форм місцевого відмінка збірних числівників і прийменника *в (у)* (*удвох, утрьох, учотирьох* тощо): *Коли ми вдвох, я – віриш – наповняюсь змістом...* (О. Гончар).

Отже, предикати означеної кількості становлять три семантичні групи: 1) предикати власне-кількості; 2) предикати із семантикою збірної (сукупної) кількості; 3) предикати на позначення кількості частин від цілого.

Предикати означеної кількості мають широкий потенціал чітко ранжованих морфологічних засобів вираження, що охоплює три частини мови – числівник, прислівник та іменник. Їхній стрижень становлять означено-кількісні числівники. Периферію засобів експлікації предикатів кількості формують функціонально подібні до них прислівники та іменники.

Виконуючи роль складеного присудка двоскладного речення, предикати означеної кількості перебувають у сильній формально-синтаксичній позиції. У цій функції найповніше розкривається їхній валентний потенціал та формально-синтаксична специфіка сполучуваності. Предикати кількості переважно є типовими одновалентними одиницями. Вони відкривають лише лівобічну позицію суб'єкта кількісної ознаки.

Література

1. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наук. думка, 1980. – 242 с.
2. Васильев Л. М. Системный семантический словарь русского языка. Предикаты свойства, поведения и звучания : учеб. пособ. / Л. М. Васильев. – Уфа, 2000. – Вып. 2. – 146 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398 с.

7. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2002. – № 5. – С. 23–26.
8. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
9. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая : К теории частей речи / Е. Курилович // Курилович Е. Очерки по лингвистике : сб. статей. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 57–70.
10. Межов О. Г. Типи предикатів і їх вплив на семантичні властивості суб'єктних синтаксем / О. Г. Межов // Суспільствознавчі науки та відродження нації : зб. наук. праць; М. І. Дубина та ін. (ред.); Волинський державний університет імені Лесі Українки, Волинський академічний дім. – Кн. 3. – Луцьк, 1997. – С. 92–94.
11. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Межов Олександр Григорович. – Луцьк, 1998. – 208 с.
12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія / М. В. Мірченко. – Луцьк : Вежа, 2001. – 340 с.
13. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія / М. В. Мірченко. – 2-ге вид., перероб. – Луцьк : Вежа, 2004. – 389 с.
14. Мразек Р. Количественный предикат и его связь с двухбазисными структурами / Р. Мразек // Československa rusistika. – Praha, 1973. – № 3. – С. 115–118.
15. Попович Н. М. Предикати кількості в сучасній українській мові / Н. М. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. праць. – Чернівці, 2000. – Вип. 83. – С. 244–252.
16. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Попович Наталія Михайлівна. – Чернівці, 2002. – 169 с.
17. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения (Семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.